

A sociological study of Islamic-religious lifestyle: As the Foundations of the Second Step of the Revolution Manifesto

Taha Ashayeri^{1*} , seyfollah Modabberchaharborj² , Mojtaba Shoa Ardebili²
, Tahereh Jahanparvar^f

1. Department of History and Sociology, University of Mohaghegh Ardabili, Ardabil, Iran.
2. Department of Law, University of Mohaghegh Ardabili, Ardabil, Iran.
3. PhD in Political Science-International Relations, Islamic Azad University, Tabriz Branch, Tabriz, Iran
4. Department of Social Sciences, Social Sciences of Communication and Media, Islamic Azad University, Central Tehran branch, Tehran, Iran

Received: 2024/12/30

Received in revised form: 2025/02/26

Accepted: 2025/03/15

Published: ??????

Abstract

The statement of the second step of the revolution, with the aim of delineating the axes of development, evolution and socio-cultural prosperity of the Iranian society, which is based on Islamic civilization, the foundations of religious-Islamic schools, cultural-religious identity, cultural governance and relying on religious lifestyle models (Islamic-religious governance). Religious life style means religious life, religious participation, having a model and criteria based on the vision of God that people adopt. In the statement of the second step of the revolution, one of the important axes of strengthening the indicators of religious lifestyle is to pay attention to social, cultural, psychological and economic policies by understanding the conditions, structure and foundations affecting it. The research method is based on a systematic review of the researches in the period from 1379 to 1401 from the statistical population of 57 researches collected; In a non-probabilistic way, 37 documents were selected and analyzed in accordance with the entry and exit criteria. In general, the results of the research show that cultural-normative capital, religious reference sources, modern lifestyle, the level of cultural knowledge and education, cultural identity, the religiosity of the family institution, the amount of religious-religious friends, social media (cultural factors); Social failure, belonging to ethnic identity, religious socialization, social control based on religion and moral ideals, social modernization, family social cohesion, family social trust (social factors); Consumerism - ostentatious behavior, economic-financial deprivation; quality of life, socio-economic base and biological class of the person (economic factors); Socio-psychological alienation, social satisfaction with life, feeling of injustice and discrimination, feeling of social-psychological security (psychological factors) have been influential in religious lifestyle.

Keywords: Statement of the second step of the Islamic revolution, religious lifestyle, religious socialization, Islamic-cultural governance, Islamic teachings.

Cite as: Ashayeri, T., Modabberchaharborj, S., Shoa Ardebili, M., Jahanparvar, T. (2025). A sociological study of Islamic-religious lifestyle: As the Foundations of the Second Step of the Revolution Manifesto. *Sociology of lifestyle*. **In Press**

Owner and Publisher: University of Tabriz

ISSN (online): 2645-5641

Access Type: Open Access

DOI: 10.22034/sls.2025.66132.1500

***Corresponding Author:** Department of History and Sociology, University of Mohaghegh Ardabili, Ardabil, Iran

t.ashayeri@uma.ac.ir

مطالعه جامعه‌شناختی سبک زندگی اسلامی - دینی: به مثابه بنیان‌های بیانیه گام دوم انقلاب

طاها عشایری^{*۱}، سیفالله مدبر چهاربرج^۲، مجتبی شعاع اردبیلی^۲، طاهره جهان‌پرور^۴

۱. گروه تاریخ و جامعه‌شناسی دانشگاه محقق اردبیلی، دانشکده علوم اجتماعی، اردبیل، ایران.
۲. گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران.
۳. دکتری علوم سیاسی-روابط بین‌الملل، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز، تبریز، ایران.
۴. گروه جامعه‌شناسی فرهنگی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، تهران، ایران.

انتشار: ۴۴۴۴۴۴

پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۲۵

بازنگری: ۱۴۰۳/۱۲/۰۸

دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۱۰

چکیده

بیانیه گام دوم انقلاب، باهدف ترسیم محورهای توسعه، تحول و شکوفایی فرهنگی-اجتماعی جامعه ایرانی تنظیم‌شده که پایه آن متکی به تمدن اسلامی، مبانی مکاتب دینی-اسلامی، هویت فرهنگی-دینی، حکمرانی فرهنگی و تکیه بر الگوهای سبک زندگی دینی (حکمرانی اسلامی-دینی) است. سبک زندگی دینی به معنای زیست دینی، مشارکت مذهبی، داشتن الگو و معیارهای مبتنی برجهان بینی الهی است که افراد آن را اتخاذ می‌کنند، این سبک زندگی مبتنی دو مؤلفه بایدها (امر به معروف) و نبایدها (نهی از منکر) استوار است. در بیانیه گام دوم انقلاب یکی از محورهای مهم تقویت شاخص‌های سبک زندگی دینی توجه به سیاست‌گذاری اجتماعی، فرهنگی، روانی و اقتصادی با فهم شرایط، ساختار و بنیان‌های مؤثر بر آن است. روش تحقیق مبتنی بر مرور سامانمند پژوهش‌ها در فاصله زمانی ۱۳۷۹ الی ۱۴۰۱ از جامعه آماری ۵۷ پژوهش جمع‌آوری شده؛ به روش غیر احتمالی ۳۷ سند به رعایت ملاک ورود و خروج‌گزینش و تحلیل شدند. به‌طورکلی نتایج پژوهش گویای آن است که سرمایه فرهنگی-هنجاری، منابع مرجع دینی، سبک زیست مدرن، میزان دانش و تحصیلات فرهنگی، هویت فرهنگی، دین‌داری نهاد خانواده، میزان دوستان مذهبی-دینی، رسانه‌های اجتماعی (عوامل فرهنگی)؛ ناکامی اجتماعی، تعلق به هویت قومی، جامعه‌پذیری دینی، کنترل اجتماعی مبتنی بر دین و آرمان اخلاقی، نوگرایی اجتماعی، انسجام اجتماعی خانواده، اعتماد اجتماعی خانوادگی (عوامل اجتماعی)؛ مصرف‌گرایی-رفتار متظاهرانه، محرومیت اقتصادی-مالی؛ کیفیت زندگی، پایگاه اجتماعی-اقتصادی و طبقه زیستی فرد (عوامل اقتصادی)؛ بیگانگی اجتماعی-روانی، رضایت اجتماعی از زندگی، احساس بی‌عدالتی و تبعیض، احساس امنیت اجتماعی-روانی (عوامل روانی) در گرایش به سبک زندگی دینی تأثیرگذار بوده است.

کلیدواژه‌ها: بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، سبک زندگی دینی، جامعه‌پذیری دینی، حکمرانی اسلامی-فرهنگی، آموزه‌های اسلامی.

نحوه ارجاع: (۱۴۰۳). عشایری، ط.، مدبر چهاربرج، س.، شعاع اردبیلی، م.، جهان‌پرور، ط. (۱۴۰۴). "مطالعه جامعه‌شناختی سبک

زندگی اسلامی - دینی: به مثابه بنیان‌های بیانیه گام دوم انقلاب". **جامعه‌شناسی و سبک زندگی**. آماده انتشار

صاحب امتیاز و ناشر: دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.

شاپای الکترونیکی: ۲۶۴۵-۵۶۴۱

نوع دسترسی: آزاد

DOI: 10.22034/sls.2025.66132.1500

دین^۳ در همه زمان‌ها و جوامع از ابتدایی تا مدرن در اشکال مختلف وجود و حضور داشته است. از این واقعیت می‌توان نتیجه گرفت که دین نیاز فطری انسان است که در بعد فردی پاسخگوی سؤالات غایی انسان و در بعد اجتماعی سامان دهنده یا انسجام بخش مجموعه جامعه است (راد و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۴۰). نیاز انسان به دین قدمتی به عمر تاریخ دارد. زیرا بشر از همان آغاز زندگی خود به حامی مقتدر و تکیه‌گاهی نیرومند احساس نیاز می‌کرده است. دین به‌مثابه مجموعه جامع بایدها و نبایدهای ارزشی برای هدایت انسان به رستگاری همیشه مورد توجه همه انسان‌های مال‌اندیش بوده است و دین‌داری^۴ یکی از ارکان مهم زندگی بسیاری از افراد است (افشانی و شیری محمدآبادی، ۱۳۹۵: ۶۷). دین‌داری عامل اساسی اجتماعی شدن و انسجام فکری، عملی و جهت‌گیری در رفع مشکلات و پدیده‌ها و مسائل اجتماعی است و بنابراین عاملی در بهبود سلامت اجتماعی افراد می‌باشد. به‌طور کلی اعمال و باورهای دینی با سلامت فردی و اجتماعی افراد یک جامعه مرتبط است (حیدر خانی و همکاران، ۱۳۹۶: ۳۴). نهاد دین در تاریخ انسانی؛ لایه بنیادین و سنگ بنای اصلی سامان و نظم اجتماعی بوده و نماد تجلی روح جمعی؛ سرمایه اجتماعی و همزیستی اجتماعی است. در نوع خود، از پویاترین نهادی است که تحولات اجتماعی مثبتی را رقم زده است (نودینا، ۱۳۹۰: ۱۲). یونگ دین را رابطه انسانی می‌داند که با عالی‌ترین و تواناترین ارزش‌های مثبت همراه بوده و آدمیزاد در ناهشیار خود به‌سوی دین‌پرستی گرایش دارد. خدا، قوی‌ترین و مؤثرترین عامل در روحیه انسان است، این عامل ایمان، احساس ترس و اخلاصی را خلق می‌کند که خدا از بشر خود انتظار دارد (آذربایجانی و موسوی اصل، ۱۳۹۴: ۱۷). در اندیشه متفکران کلاسیک جامعه‌شناسی برگر (۱۹۶۹)، کلیفورد گیرتز (۱۹۷۳)، رابرتان بلا (۱۹۵۸)، مری دو گلاس (۱۹۶۶)، نیکلاس لوهمان (۱۹۳۰)، توماس لاکمن (۱۹۶۶)، آگوست کنت (۱۸۵۳)، ماکس وبر (۱۹۶۵) و امیل دورکیم (۱۹۵۱) به اهمیت دین در جامعه پرداخته و نقش آن را در ایجاد نظم اجتماعی و کاهش آسیب و مسائل اجتماعی مورد توجه قرار داده‌اند (احمدی، ۵۶: ۱۳۸۵). از نگاه ویلم؛ دین نشانگر تلاش و کوشش انسان برای انجام مناسکی است که آن‌ها را به آن جهانی (ساحت معنوی) پیوند داده و بشر را از پریشانی، اضطراب و نگرانی این جهانی نجات می‌دهد (ویلیم، ۱۳۸۶: ۴۸). دین شامل مناسک، کیش‌ها، اعمال و آیین‌های مذهبی است (بیرو، ۱۳۸۰: ۳۲۰) که کارکردهای اجتماعی در جامعه بشری دارد. دین؛ عنصر معنوی نیرومندی است که با احساس همدردی، همدلی اجتماعی و تعهد جمعی؛ به کاهش آسیب‌های اجتماعی کمک می‌کند. آگوست کنت بر این تأکید دارد که باورهای مذهبی، نیاز مشترک جامعه انسانی بوده و این معیار همان وحدت و انسجام اجتماعی (کهزادی، ۱۳۹۲) و نظم‌بخشی به روابط اجتماعی است (همیلتون، ۱۳۸۱: ۱۹۸). حضور دین در جامعه به حفظ هویت فرهنگی؛ تولید سرمایه اجتماعی (توسلی، ۱۳۸۹: ۱۵۳) کاهش آسیب‌های اجتماعی-اخلاقی (فساد، انحراف اخلاقی، ناهنجاری، خودخواهی) منجر می‌شود (ابن‌خلدون، ۱۳۸۸: ۲۸۹). امیل دورکیم، به آثار دین‌داری در جامعه اشاره کرده و رابطه بین دین‌داری و میزان خودکشی را مثال می‌زند که با افزایش دین‌داری از رفتارهای پرخطر کاسته شده و ایمان، باور، توکل به خدا و اتصال به وجدان جمعی مانع از گرایش به خودکشی می‌شود، در حالی که جوامع غیردینی؛ میزان خودکشی بسیار بالاست، دلیل آن فقدان مناسک جمعی پیونددهنده است (ریتزر،

³ religion

⁴ Religiosity

مقاله پژوهشی

۱۳۹۰: ۱۵۳؛ برگردین را عاملی مؤثر در برابر کج‌رفتاری، بی‌هنجاری و جرائم اجتماعی می‌داند (توسلی، ۱۳۸۹: ۱۱۰) و نظم‌دهنده اجتماع (شجاعی‌زند، ۱۳۸۰: ۴۵)؛ خالق سرمایه مذهبی-اجتماعی (حمیدی و فرجی، ۱۳۸۵: ۳۳)؛ اثربخشی جمعی و احساسات مشترک (پترسون و همکاران، ۱۳۷۷: ۳۵؛ جلالی مقدم، ۱۳۷۹: ۱) و تقویت عنصر کنترل اجتماعی (کوزر، ۱۳۸۳: ۳۴؛ شیرمحمدی، ۱۳۹۲) است.

ایران کشوری مذهبی بوده و به مناسک مذهبی علاقه وافری دراند. تاریخ جوامع بشری بعد از رنسانس (انقلاب صنعتی)، حکایت از کاهش باورهای دینی و عرفی شدن جوامع صنعتی و توسعه‌یافته دارد، به طوری که عقلانیت، علم باوری و نگرش ماتریالیستی رواج بیشتری داشته است، اما همچنان در ته‌نشست‌های فکری و رفتاری این جوامع دین، نمایان بوده و خود را نشان می‌دهد. جامعه ایرانی نیز با وجود تحولات فکری و ساختاری (نوسازی اجتماعی)، دین و انجام مناسک دینی همیشه یک الگوی نهادینه‌شده (رفتار بدون اجبار و عادی شده) بوده و دین به‌عنوان یک باور جمعی در ساختار جامعه ایرانی جریان دارد. بر این اساس مهم‌ترین هدف پژوهش مطالعه جامعه‌شناختی گرایش به سبک زندگی دینی به مثابه بنیان‌های بیانیه گام دوم انقلاب در فاصله زمانی ۱۳۷۹ الی ۱۴۰۱ است.

مبانی و رویکردهای نظری

بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی

بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، یکی از اسناد بالادستی و راهبردی نظام جمهوری اسلامی و تبیین‌کننده چشم‌انداز انقلاب اسلامی در سال‌های آینده است و منشوری برای دومین مرحله خودسازی، جامعه‌سازی و تمدن‌سازی و فصل جدید زندگی جمهوری اسلامی ایران در تاریخ انقلاب است (نصرت‌پناه و همکاران، ۱۳۹۸: ۴۲). پس از پیروزی انقلاب اسلامی دشمنانی که سال برای جلوگیری از گسترش فرهنگ اسلامی تلاش کرده بودند، به ناگاه با انقلابی عظیم با هویت اسلامی مواجه شده و از تمامی ظرفیت خود برای براندازی نظام مقدس استفاده کردند (حیدرنژاد و مقیمی، ۱۴۰۱: ۲۸۲). بنیان‌گذار جمهوری اسلامی امام خمینی فرموده است: «شک نباید کرد که انقلاب اسلامی ایران از همه انقلاب‌ها جداست؛ هم در پیدایش و هم در کیفیت مبارزه و هم در انگیزه انقلاب و قیام و تردید نیست که تحفه الهی و هدیه غیبی بوده که از جانب خداوند منان بر این ملت مظلوم و غارت‌زده عنایت شده است». چنین انقلابی دارای ویژگی‌هایی است که آن را از دیگر انقلاب‌ها متمایز می‌سازد: ۱. برخاسته از اسلام اصیل ۲. برخورداری از رهبری الهی ۳. مردمی بودن.. وجه فرهنگی بارز ۵. در هم آمیختن دین و دنیا ۶. هدف قرار دادن آرمان‌های بلند (لرستانی و همکاران، ۱۴۰۱). رهبر معظم انقلاب اسلامی در این باره فرموده است:

"سخن لازم در این باره بسیار است. آن را به فرصتی دیگر وامیگذارم و به همین جمله اکتفا می‌کنم که تلاش غرب در ترویج سبک زندگی غربی در ایران، زبان‌های بی‌جبران اخلاقی و اقتصادی و دینی و سیاسی به کشور و ملت ما زده است؛ مقابله با آن، جهادی همه‌جانبه و هوشمندانه می‌طلبد که باز چشم امید در آن به شما جوانها است"

بر این اساس انقلاب اسلامی حاصل، عزم، ایمان و اراده انقلابی مردم ایران است که حول محور ولایت بسیج شد و نظام و جمهوری اسلامی ایران را تشکیل داد انقلابی که با تکیه بر اسلام ناب و تقابل با دو الگوی لیبرال دموکراسی و سوسیال‌دموکراسی راه نوینی را پیش روی بشریت قرارداد تا انسان را از سرگشتگی در دورانی که نظام سلطه و استکبار جهانی تلاش وسیعی برای دور نمودن انسان‌ها از معنویت حقیقی دارد، نجات دهد. انقلاب یعنی تحول بنیادی که در آن پایه‌های غلطی برچیده شود و پایه‌های درستی به جای آن گذاشته شود و ارزش‌های غلط جای خود را به ارزش‌های صحیح بدهد و باعث سازندگی می‌شود. از

سوی دیگر، انقلاب یک دوره و حرکت مستمر است (علی‌پور، ۱۴۰۱). در نهایت الگوی نهایی بیانیه دوم انقلاب (تراپی کلاته قاضی، ۱۴۰۰) می‌توان را به شرح زیر ترسیم نمود:

جدول ۱: الگوی نهایی بیانیه دوم انقلاب

ردیف	مفاهیم	شرح
۱	اصول و مبانی	تقابل دوگانه جدید السلام و استکباره امید و نگاه خوش بینانه به آینده استقلال ملی و آزادی اجتماعی ول و مبانی عزت محکمت و مصلحت در روابط بین‌المللی حق‌گرایی و دشمن‌ستیزی پرهیز از مذاکره با آمریکا
۲	موضوعات اصلی انقلاب	علم و پژوهش معنویت و اخلاق اقتصاد عدالت و مبارزه با فساد استقلال و آزادی عزت ملی و روابط خارجی و مرزبندی با دشمن سبک زندگی
۳	نقاط قوت انقلاب	مردمی انقلابی انقلابی مردمی انقلابی، موفق منحصر به فرد و الگو - انقلاب زنده و فعال - هدایت الهی - رهبری الهی امام خمینی (ره) - مردم با ایمان و با انگیزه اراده ملی کشور با ثبات و امنیت زیر ساختهای علمی دانشی زیر ساخت‌های عمرانی - نیروی کار جوان آموزش دیده توفیقات بازرگانی تجاری - توفیقات صنعتی توفیقات علمی مردمی بصیر و آگاه انقلاب عدالت محور خدمات افتخار آفرین افزایش عیار معنویت و اخلاق روحیه برادری و ایثار - استقلال کشور مؤثر - ظرفیتهای طبیعی ظرفیتهای انسانی ظرفیتهای تجاری فهرست طولانی فرصتهای مادی کشور
۴	نقاط ضعف انقلاب	تبلیغات و اطلاع‌رسانی‌های نارسا فقلت در استفاده از ظرفیتهای دشمن داخلی دل‌زدگی از شعارهای انقلابی عملکرد ضعیف اقتصاد عیوب ساختاری و ضعف‌های مدیریتی اقتصاد وابسته « اقتصاد دولتی - نگاه به خارج و نه به توان و ظرفیت داخلی استفاده اندک از ظرفیت نیروی انسانی کشور - فاصله‌ای ژرف آنچه تاکنون شده با آنچه باید می‌شده و بشود
۵	فرصتهای پیش‌رو انقلاب	تهای پیش‌رو اقول و حالت احتضار دشمن برکت تحریم وجود تهیدستی در بنیانهای اخلاقی و اعتقادی در غرب
۶	تهدیدات	تحریف و دروغ‌پردازی دشمنان دشمنان متعدد در یک مایوس‌سازی مردم حتی مسئولان و مدیران ما از آینده جنگ رسانه‌ای و فرهنگی دشمن چالش تلاش حرب در ترویج سبک زندگی غربی
۷	راهبردها	مدیریت جهادی جوان‌گره وفاق ملی فعال کردن و بهره‌گیری از فرصت‌ها و ظرفیتهای - جهاد علمی، جهاد معنوی اخلاقی اقتصادی

مقاله پژوهشی

اتکا به درون کشور زه با مفسد اقتصادی اخلاقی و سیاسی مهارت اقتصادی - عدالت محوری		
نقد پذیری - فاصله نگرفتن از ارزشها و دفاع از نظام انقلابی اصول مداری حراست از انقلاب - تنظیم اجرای برنامه‌های کوتاه مدت و میان مدت جامعهت درست گذشته و درس گرفتن از تجربه‌های بی اعتمادی به دشمن منش رفتار اخلاقی و معنوی حکومت کسب ثروت	سیاست‌ها	۸
۱_ ایجاد تمدن نوین اسلامی و آمادگی برای طلوع خورشید ولایت عظمی	سلسله مراتب اهداف انقلاب اسلامی	۹
۲_ خودسازی، جامعه تمدن سازی		
۳_ پیشرفت مادی و معنوی کشور		

نظریه سبک زندگی

از نظر وبلن، داشتن سبک زندگی خاص و خودنمایی برای نشان دادن تعلق به گروهی خاص در جامعه به برجسته کردن تمایزهای گروه‌های دیگر منجر شده است. وبلن در پی این مسئله بود که افراد چگونه منزلت اجتماعی کسب می‌کنند. به نظر وی، ثروت مهم‌ترین عامل کسب منزلت است که باید نمود خارجی داشته باشد و بهترین نمود آن مصرف تظاهری و نمایشی است. برای نمونه، افراد با نوع پوشش، آرایش و زیورآلات، خود و طبقه خود را از دیگران متمایز می‌کنند (وبلن، ۱۳۸۳: ۸۱). بورديو سبک زندگی را فعالیت‌های نظام‌مندی می‌داند که از ذوق و سلیقه فرد ناشی می‌شوند و بیشتر جنبه عینی و خارجی دارند و در عین حال به صورت نمادین به فرد هویت می‌بخشند و میان اقشار مختلف اجتماعی تمایز ایجاد می‌کنند. معنا یا به عبارتی ارزش‌های این فعالیت‌ها از موقعیت‌های آن در نظام تضادها و ارتباطها اخذ می‌شود. وی در جای دیگر می‌گوید، سبک زندگی دارایی‌هایی است که به وسیله آن اشغال-کنندگان موقعیت‌های مختلف، خودشان را با قصد تمایز یا بدون قصد آن، از دیگران تمایز می‌بخشند (مهدوی کنی، ۱۳۸۶: ۲۰۶). از نظر گیدنز، هر سبک زندگی مستلزم مجموعه‌ای از عادات و جهت‌گیری‌هاست. بنابراین، برخوردار از نوعی وحدت است که علاوه بر اهمیت خاص خود از نظر تداوم امنیت وجودی، پیوند بین گزینه‌های فرعی موجود در یک الگوی کم و بیش منظم را نیز تأمین می‌کند. برداشت گیدنز از مقوله سبک زندگی عبارت است از تلاش برای شناخت مجموعه منظمی از رفتارها یا الگویی از کنش‌ها که افراد آن‌ها را انتخاب می‌کنند و کنش‌های آن‌ها در زندگی روزمره به واسطه این رفتارها یا الگوها هدایت می‌شود (گیدنز، ۱۳۸۲).

نظریه سبک زندگی دینی

دین به‌عنوان یکی از نهادهای اجتماعی نقش مهمی در حفظ انسجام اجتماعی و بالابردن روحیه اجتماعی افراد و همچنین کمک به افراد در پیدا کردن هویت اخلاقی‌شان دارد (ارژنگ و میرفردی، ۱۳۹۳). دین، برای اداره فرد و جامعه انسانی آمده (آملی، ۱۳۸۰: ۳۳) و نیرومندترین پدیده اجتماعی است (زاگرم، ۱۳۸۴: ۱۷۵). آگوست کنت بر اساس مراحل سه‌گانه تحول ذهن بشری به ارائه تعریف از دین پرداخته و دین را نیز یکی از مراحل سه‌گانه تحول ذهنی بشر دانسته است. کنت

دین را مخصوص دوران ابتدایی زندگی انسان و دوران کودکی او دانسته که به تدریج و به مرور حاصل شدن پیشرفت در زندگی انسان، ابتدا فلسفه و بعد نیز علم اثباتی جای آن را در زندگی انسان می‌گیرد. وی براساس مراحل سه‌گانه تحول معرفت بشری، دین را متعلق به دوره ربانی حیات بشری می‌داند که نقش اصلی آن، ارائه تبیینی از واقعیات پیرامون بوده است (ویلیم، ۱۳۷۷: ۴۴). به نظر مارکس، دین اساساً محصول یک جامعه طبقاتی است (همان، ۱۴۱). ابزاری است در دست طبقه حاکم برای مشروعیت بخشیدن به حاکمیت و قدرت خود. مارکس، دین را هم نوعی تسلیم و هم مایه تسلی در برابر ستمگری می‌داند؛ نوعی تسلیم که طبقه پرولتاریا را به قبول وضع موجود قانع می‌کند و هم مایه تسلی که نوعی تسلی که موقتی بوده و طبقه پرولتاریا را از "جستجو برای راه حل واقعی باز می‌دارد". دین هم ابزار فریبکاری و ستمگری به طبقه زیردست جامعه و هم بیان اعتراض علیه ستمگری است و نوعی تسلیم و مایه تسلی در برابر ستمگری است. دین آه ستمدیدگان و قلب جهان سنگدل است (همان: ۱۴۲-۱۴۵). دورکیم دین را عبارت از یک نظام مشترک و الزام‌آور از اعتقادات و اعمال که به امور مقدس، یعنی آن چیزهایی که جدا و مجزا و محترم هستند، مربوط می‌شود؛ می‌داند، اعتقادات و اعمالی که همه آن‌هایی را که از این‌ها پیروی می‌کنند در یک اجتماع اخلاقی، که کلیسا خوانده می‌شود، گرد هم می‌آورند (دورکیم، ۱۳۸۳). دین به قواعدی اخلاقی-معنوی اطلاق می‌شود که همراه با تعالیم و مناسک جمعی-فردی (جلالی مقدم، ۱۳۷۹: ۱۱) و راهنمای اجتماعی زندگی بشری است (موسوی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۵۱). دین ارزش‌ها را آفریده و هنجارها را شکل می‌دهد و به ارزش‌های ثابت اخلاقی قداست می‌بخشد (دورکیم، ۱۳۸۱ و ۱۳۸۳). زندگی انسان از دین معنی گرفته و راهنمای مؤثری برای هدایت و سعادت انسان در دنیا و آخرت است (تنهایی، ۱۳۹۰: ۵). فرد دین‌دار خود را ملزم به رعایت قوانین و فرمان‌های دینی کرده و در اثر این هنجارهای دینی، وحدت اخلاقی و نظم نامرئی خلق می‌شود که به هماهنگی کنش‌های اجتماعی می‌انجامد (مهدی زاده و زارع غیاث‌آبادی، ۱۳۹۲). دین؛ مقوله کارکردی در جامعه انسانی بوده و همراه بشر خود را حفظ نموده است (قربانی، ۱۳۹۷). دین یک پدیده گروهی بوده و در یک رابطه متقابل با دیگر واحدهای اجتماعی است. پس انتظار این است که هم برنهادهای دیگر جامعه تأثیر گذاشته و هم از آن‌ها تأثیر بپذیرد (رضادوست و همکاران، ۱۳۸۹). دین دوشادوش زندگی اجتماعی حرکت می‌کند (ارژنگ و میرفردی، ۱۳۹۳). نظریه عرفی شدن دین به معنای کاهش دین‌داری است که نتیجه جریان‌های نوسازی و مدرنیته است (یوسف‌زاده، ۱۳۸۸: ۱۳۸). آن‌ها دین را در عرصه مدرنیته تبیین می‌کند و بر این تأکید دارند که باوجود تغییرات سبک زندگی، همچنان دین به‌عنوان سایبان مقدس عمل می‌کند و بشر به آن رجوع می‌کنند (برگر و کلنر، ۱۳۸۱: ۶۶؛ برگر و لاکمن، ۱۳۸۶: ۷۳).

پیشینه تجربی پژوهش

جدول ۲: پیشینه تجربی پژوهش

نویسنده	گروه	استان	قومیت	نمونه	شیوه نمونه‌گیری
اسماعیلی و همکاران (۲۰۲۲)	دانشجویان	مازندران آمل	مازنی	۲۶۰	تصادفی طبقه‌ای
علیزاده و آقابابایی (۲۰۲۲)	دانشجویان	اصفهان	فارس	۹۰	تصادفی ساده
شجاعی و همکاران (۲۰۲۱)	روستائیان	خوزستان بهبهان	عرب	۳۸۴	تصادفی ساده
سنجری فر (۲۰۲۱)	جوانان	کرمان	فارس	۲۰	تصادفی
مرادی و خان محمدی (۲۰۲۰)	جوانان	کرمانشاه	کرد	۶۳۵	طبقه‌ای چندمرحله‌ای

مقاله پژوهشی

عنوان مقاله	صفحه	زبان	محل	نویسنده
خوشه‌ای چند مرحله‌ی تصادفی طبقه‌بندی	۳۸۴	فارس	یزد	ابوالحسنی ابراهیم‌آبادی (۲۰۱۷) آخوندی و بابکی (۲۰۱۶)
تصادفی چندمرحله‌ای در دسترس	۳۶۰	فارس	اصفهان	میر شاه جعفری و تقی زاده (۲۰۱۶) پهلوان و پورگتابی (۲۰۱۵)
تصادفی ساده	۳۷۳	ترکمن	گلستان	فتحی و همکاران (۲۰۱۵) ایلواری (۲۰۱۵) و فر خوش
طبقه‌ای متناسب	۴۵۸۳	فارس	تهران	نوروزی و فرهادیان (۲۰۱۵) و میرزاپوری (۲۰۱۴) جانعلیزاده
طبقه‌ای نسبی و تصادفی ساده	۳۸۴	فارس	تهران	عبدی و رضایی (۲۰۱۴) محمدی (۲۰۱۴)
طبقه‌ای تصادفی ساده	۱۰۰	فارس	ایران	اسماعیلی و آشنا (۲۰۱۳) کهرزادی (۲۰۱۳)
طبقه‌ای چندمرحله‌ای خوشه‌ای چندمرحله‌ای	۲۲۷۵	فارس	ایران	مدیری و آزاد ارمکی (۲۰۱۳) و همکاران (۲۰۱۳) نوربخش
تصادفی ساده	۱۶۵	فارس	ایران	اعظم آزاده و توکلی (۲۰۱۲) زارع (۲۰۱۱)
طبقه‌ای سیستماتیک طبقه‌بندی	۲۷۸	فارس	تهران	شیرمحمدی (۲۰۱۱) و همکاران (۲۰۱۰) خدایاری فرد
خوشه‌ای چندمرحله‌ای تصادفی ساده	۳۷۲	فارس	تهران	رضا دوست و همکاران (۲۰۱۰) غریب (۲۰۱۰)
تصادفی ساده	۸۰۰	فارس	تهران	کنگرلو حقیقی (۲۰۱۰) میرزائی (۲۰۱۰)
طبقه‌ای تصادفی ساده	۴۰۰	عرب	خوزستان	آزاد ارمکی و اعتمادی فر (۲۰۰۹) نصیری (۲۰۰۹)
تصادفی طبقه‌ای	۳۵۸	مازنی	مازندران	مصطفایی دولت‌آباد (۲۰۰۸) ذوالفقاری (۲۰۰۸)
تصادفی ساده	۳۲۲	فارس	تهران	راد و منبری (۲۰۰۸) عبدی (۲۰۰۸)
تصادفی ساده	۱۵۰	فارس	تهران	توسلی و مرشدی (۲۰۰۶) گنجی (۲۰۰۴)
تصادفی طبقه‌ای	۲۲۷۵	فارس	ایران	نیکخواه (۲۰۰۰) مصدقی (۲۰۰۰)
طبقه‌ای	۲۰۰	فارس	خراسان	
طبقه‌ای	۴۰۰	عرب	خوزستان	
سهمیه‌ای و خوشه‌ای طبقه‌ای تصادفی	۲۵۵۵	فارس	ایران	
طبقه‌ای تصادفی	۳۷۳	آذری	آذربایجان	
خوشه‌ای چندمرحله‌ای طبقاتی تصادفی	۳۸۴	مازنی	مازندران	
سهمیه‌ای تصادفی	۲۶۸	فارس	اصفهان	
تصادفی	۲۱۱	فارس	فارس	

نقد و بررسی پژوهش

دینداری به‌عنوان مسئله فرهنگی مورد توجه محققان و پژوهشگران مختلفی بوده است. با توجه به هدف و روش پژوهش (فراتحلیل داخلی)، صرفاً تحقیق‌های پیمایشی-کمی انتخاب شده‌اند. بر این اساس با جستجوی کلیدواژه "دین‌داری"؛ اولین پژوهش پیمایش صورت گرفته مربوط به نیکخواه (۱۳۷۹) و آخرین آن مربوط به اسماعیلی (۱۴۰۱) و علیزاده و آقابابایی (۱۴۰۱) است.

روش پژوهش

فراتحلیل^۵ کمی؛ از مهم‌ترین ابزارهای روشی پژوهش حاضر است. در این روش؛ صرفاً تحقیقاتی کمی-پیمایش اعم از رساله‌های کارشناسی ارشد-دکتری؛ طرح‌های پژوهشی (ملی-استانی و منطقه‌ای) و مقاله‌های علمی (پژوهشی، تخصصی و کنفرانسی) مبنای ارزیابی قرار می‌گیرند. بازه زمانی پژوهش مطابق جستجو از منابع و پایگاه‌های علمی نورمگز، مگ ایران، ایران داک، سیویلیکا و جهاد دانشگاهی بین سال‌های ۱۳۷۹ (اولین پژوهش) تا ۱۴۰۱ (آخرین تحقیق) قرار گرفته است. جامعه آماری آن ۵۷ سند؛ حجم نمونه به روش تعددی - غیر احتمالی ۳۷ مورد جهت ورود به نرم‌افزار انتخاب شدند. پژوهش در روند غربالگری از دو معیار و ملاک ورود (ضریب همبستگی، سطح معنی‌داری، حجم نمونه) و خروج (نداشتن ضریب همبستگی، عدم معنی‌داری، نداشتن حجم نمونه و روایی پژوهش) استفاده شده و از روش‌های آماری d کوهن^۶ و فیشر جهت اندازه اثر نهایی استفاده شده است.

یافته‌های پژوهش

توصیفی

-۵۱ درصد جامعه آماری مربوط به دانشجویان، ۳۸ درصد جوانان؛ ۹ درصد دانش آموزان و ۲ درصد زنان بوده است.
-به لحاظ روش نمونه‌گیری؛ ۴۰ درصد طبقه‌ای، ۳۴ درصد تصادفی ساده، ۲۵ درصد خوشه‌ای و ۱ درصد در دسترس بوده است.
-نوع پژوهش در ۵۱ درصد مقاله علمی پژوهشی؛ ۳۲ درصد رساله ارشد و دکتری؛ ۱۱ درصد مقاله کنفرانسی و ۶۵ درصد مقاله علمی تخصصی بوده است.
-هویت قومی در ۶۲ درصد فارس، ۱۶ درصد مازنی، ۹ درصد کرد؛ ۸ درصد عرب، ۳ درصد آذری و ۲ درصد ترکمن بوده است.

نتایج استنباطی

جدول ۳: اندازه اثر پژوهش

متغیر	اندازه اثر	حد پایین	حد بالا	Z مقدار	سطح معنی‌داری
سرمایه فرهنگی	۰,۲۹۸	۰,۲۲۲	۰,۳۵۱	۶,۲۳۲	۰,۰۰۰

^۵ Meta-Analysis Method.

^۶ Cohen

مقاله پژوهشی

۰,۰۰۰	۵,۲۶۹	۰,۳۳۰	۰,۱۵۶	۰,۲۷۵	الگوی مرجع دینی	عوامل
۰,۰۰۰	۱۴,۶۳۵	۰,۸۷۶	۰,۲۹۱	۰,۲۸۲	سبک زندگی مدرن	فرهنگی
۰,۰۰۲	۳,۲۷۴	۰,۴۵۰	۰,۱۲۱	۰,۳۲۰	سطح تحصیلات	
۰,۰۰۳	۶,۸۶۱	۰,۵۴۵	۰,۱۲۰	0,391	هویت فرهنگی	
۰,۰۰۰	۵,۲۱۳	۰,۸۰۱	۰,۳۲۱	۰,۲۵۴	دین‌داری خانواده	
۰,۰۰۱	۱۰,۷۶۵	۰,۴۷۳	۰,۱۰۹	۰,۲۵۶	دوستان مذهبی	
۰,۰۰۰	۹,۶۵۱	۰,۷۴۱	۰,۲۹۰	۰,۱۶۸	شبکه‌های مجازی	
۰,۰۰۰	۷,۲۸۷	۰,۵۶۷	۰,۳۱۷	۰,۲۳۴	رسانه‌های جمعی	
۰,۰۰۱	۹,۶۵۲	۰,۵۱۲	۰,۱۴۶	۰,۱۵۸	ناکامی اجتماعی	عوامل
۰,۰۰۰	۴,۱۳۲	۰,۱۹۸	۰,۱۲۲	۰,۱۰۳	تعلق قومی	اجتماعی
۰,۰۰۰	۱۶,۲۴۵	۰,۶۸۷	۰,۲۴۱	۰,۲۶۱	جامعه‌پذیری	
۰,۰۰۰	۵,۷۸۴	۰,۴۵۶	۰,۰۲۳	۰,۱۳۱	کنترل اجتماعی	
۰,۰۰۰	۳,۵۲۶	۰,۸۴۸	۰,۲۳۷	۰,۱۵۱	نوگرایی	
۰,۰۰۱	۸,۶۵۲	۰,۸۷۲	۰,۱۱۴	۰,۳۰۸	انسجام اجتماعی	
۰,۰۰۱	۸,۷۶۴	۰,۹۳۶	۰,۱۳۵	۰,۳۲۱	اعتماد اجتماعی	
۰,۰۰۳	۷,۹۰۰	۰,۷۸۶	۰,۱۰۰	۰,۲۰۸	مصرف‌گرایی	عوامل
۰,۰۰۰	۴,۸۲۵	۰,۷۷۳	۰,۴۰۹	۰,۳۲۳	محرومیت نسبی	اقتصادی
۰,۰۰۳	۱۴,۵۴۲	۰,۳۷۲	۰,۲۳۲	۰,۲۳۷	محرومیت اقتصادی	
۰,۰۰۱	۸,۸۳۴	۰,۹۸۱	۰,۲۰۸	۰,۱۷۶	کیفیت زندگی	
۰,۰۰۳	۵,۷۹۳	۰,۸۴۹	۰,۱۶۳	۰,۳۸۹	پایگاه اجتماعی - اقتصادی	
۰,۰۰۰	۱۵,۲۴۷	۰,۸۶۴	۰,۳۴۶	۰,۳۳۴	بیگانگی اجتماعی	عوامل روانی
۰,۰۰۰	۴,۶۶۲	۰,۴۲۹	۰,۱۸۵	۰,۳۱۲	رضایت اجتماعی	
۰,۰۰۳	۱۴,۵۴۲	۰,۳۷۲	۰,۲۳۲	۰,۲۳۷	احساس بی‌عدالتی	
۰,۰۰۳	۱۰,۶۱۳	۰,۵۷۱	۰,۳۴۶	۰,۱۷۸	احساس امنیت	

بر این اساس نتایج نشان می‌دهد که:

- بین عوامل فرهنگی و گرایش به دین‌داری رابطه معنی‌داری وجود دارد. بر این اساس سرمایه فرهنگی (۰,۲۹۸)؛ الگوی مرجع دینی (۰,۲۷۵)؛ سبک زندگی مدرن (۰,۲۸۲)؛ سطح تحصیلات (۰,۳۲۰)؛ هویت فرهنگی (0,391)؛ دین‌داری خانواده (۰,۲۵۴)؛ دوستان مذهبی (۰,۲۵۶)؛ شبکه‌های مجازی (۰,۱۶۸)؛ رسانه‌های جمعی (۰,۲۳۴)؛ در گرایش به دین‌داری تأثیرگذار بوده است.

- بین عوامل اجتماعی و گرایش به دین‌داری رابطه معنی‌داری وجود دارد. بر این اساس ناکامی اجتماعی (۰,۱۵۸)؛ تعلق قومی (۰,۱۰۳)؛ جامعه‌پذیری (۰,۲۶۱)؛ کنترل اجتماعی (۰,۱۳۱)؛ نوگرایی (۰,۱۵۱)؛ انسجام اجتماعی (۰,۳۰۸)؛ اعتماد اجتماعی (۰,۳۲۱)؛ در گرایش به دین‌داری تأثیرگذار بوده است.

- بین عوامل اقتصادی و گرایش به دین‌داری رابطه معنی‌داری وجود دارد. بر این اساس مصرف‌گرایی (۰,۲۰۸)؛ محرومیت نسبی (۰,۳۲۳)؛ سرمایه اقتصادی (۰,۲۰۱)؛ محرومیت اقتصادی (۰,۲۳۷)؛ کیفیت زندگی (۰,۱۷۶)؛ پایگاه اجتماعی - اقتصادی (۰,۳۸۹)؛ در گرایش به دین‌داری تأثیرگذار بوده است.

- بین عوامل روانی و گرایش به دین‌داری رابطه معنی‌داری وجود دارد. بر این اساس بیگانگی اجتماعی (۰,۳۳۴)؛ رضایت اجتماعی (۰,۳۱۲)؛ احساس بی‌عدالتی (۰,۲۳۷) و احساس امنیت (۰,۱۷۸)؛ در گرایش به دین‌داری تأثیرگذار بوده است.

بحث و نتیجه‌گیری

بیانیه یک چشم انداز است که به آینده نگاه می‌کند و تصویری ذهنی از آینده ایده آل جامعه و آرزوهایی را که جامعه دوست دارد به آنها دست یابد خلق می‌کند با توجه به اینکه انقلاب اسلامی تولد چهل سالگی خود را جشن گرفت. رهبر معظم انقلاب بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی را در حوزه توصیف انقلاب، ثمره انقلاب و مأموریت آینده انقلاب را خطاب به جامعه بیان کردند. بنابراین بیانیه گام دوم نقشه راه روشنی مبتنی بر امید واقع بینانه و خوش بینی مؤمنانه است که در پی انتقال هوشمندانه میراث عظیم انقلاب به نسل جدید در کنار وظیفه سازی برای مسئولان و مدیران و مسئولیت آفرینی برای جوانان عزیز، رشید و شایسته تلاش می‌کند تا این حرکت عظیم الهی را به تمدن نوین اسلامی و آمادگی برای ظهور دولت کریمه و ولایت عظمای مهدوی مجبیل الله فرج متصل کند (رکابیان و پورحسن، ۱۳۹۹). دین از مهم‌ترین، اصلی‌ترین و ماندگارتر و اثرگذارترین نهاد بشری در طول تاریخ بوده است و یکی از پایه اصلی توسعه اجتماعی؛ همزیستی جمعی و ایجاد هماهنگی بین انسان‌ها برای کاهش آسیب‌ها و مسائل اجتماعی و تعاون جمعی برای ساختن اجتماعی سالم و بهنجار بوده است. ایران مهد تشیع بوده و جامعه ایرانی باوجود نوگرایی و مدرنیته، به اصول و فروع دین گرایش عمیقی دارند. پژوهش‌های مختلفی توسط محققان و پژوهشگران، درباره دلایل دین‌داری و گرایش به آن انجام پذیرفته است، با توجه به حجم بالای پژوهش‌ها، فقدان انسجام در یافته‌ها و نتایج آن، تحقیق حاضر بر آن شد تا پژوهش‌های صورت گرفته پیمایشی-کمی را با رعایت ملاک‌های ورود و خروج، فراتحلیل نموده و اندازه اثر متغیرهای مؤثر بر دین‌داری را برآورد نماید. به این ترتیب نتایج نشان داد که:

الف. مهم‌ترین عوامل فرهنگی مؤثر در گرایش به دین‌داری عبارتند از:

- با افزایش سرمایه فرهنگی؛ به دلیل آگاهی، دانش و سرمایه بالا؛ میزان دین‌داری نیز افزایش می‌یابد.
- الگوی مرجع دینی، در گرایش افراد به دین‌داری نقش بسزایی داشته و با ارائه ارزش، هنجارها و اصول دینی؛ باعث انتقال فرهنگ دینی به جامعه و نسل جوان می‌شود.
- سبک زندگی مدرن با ایجاد باورهای نوین و تغییر سبک‌فکری، تربیتی و دینی، میزان دین‌داری افراد را کاهش می‌دهد.
- هرچه سطح تحصیلات افراد بیشتر شود، به دلیل نوگرایی و عقلانیت شدید، تمایل به دین‌داری کاهش می‌یابد.
- هرچه شدت هویت فرهنگی بیشتر، به همان میزان گرایش به دین‌داری بیشتر می‌شود.
- خانواده‌های دین‌داری با ایجاد فضای دینی و تعامل دینی، بسترهای دین‌داری را تقویت می‌کنند.
- هرچه شدت تعامل با دوستان مذهبی بیشتر باشد، این تعامل دینی، اهمیت و ارزش دینی را در جامعه افزایش می‌دهد.
- با ظهور شبکه‌های مجازی؛ به دلیل افزایش سرگرمی‌های مدرن، تبلیغات گوناگون، کاهش الگوهای مرجع سنتی و ایجاد الگوی مرجع نوین؛ گرایش به دین‌داری کاهش می‌یابد.
- رسانه‌های جمعی با ایجاد اتصال به دهکده جهانی، افزایش آراء و عقاید مختلف و فراغت نوین، منجر به کاهش دین‌داری می‌شود.

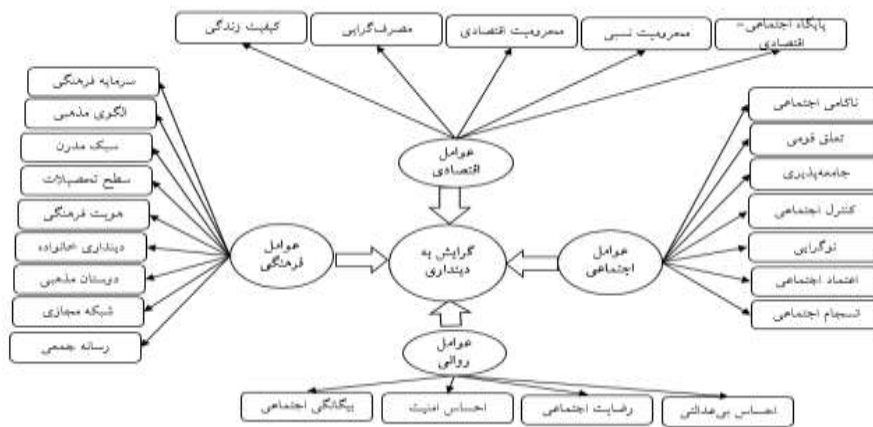
ب. مهم‌ترین عوامل اجتماعی مؤثر در گرایش به دین‌داری عبارتند از:

- ناکامی اجتماعی و نرسیدن به هدف‌های تعیین شده و احساس یاس و ناامیدی؛ به کاهش دین‌داری فرد منجر می‌شود.
- تعلق قومی با ایجاد پیوندهای قومی، انسجام و سرمایه اجتماعی؛ انتقال تجارب و دانش مشترک، به افزایش دین‌داری کمک می‌کند.
- جامعه‌پذیری با ایجاد شرایط انتقال دانش دینی، آموزه‌های غیررسمی، به نهادهای عمیق‌تر شدن باورهای دینی می‌شود.

مقاله پژوهشی

- کنترل اجتماعی و داشتن نظارت اجتماعی بر افراد در خانواده، جامعه و نهادهای عمومی؛ باعث تقویت کنش‌های و رفتارهای دیندارانه آن‌ها می‌شود.
- نوگرایی و گرایش به نوسازی اجتماعی با ایجاد عقلانیت، باورهای جدید و تغییر الگوهای زیست اجتماعی، باعث کاهش دین‌داری می‌شود.
- انسجام اجتماعی از طریق تقویت پیوندهای اجتماعی و ایجاد پیوندهای عاطفی و معنوی، به عمیق‌تر شدن دین‌داری در افراد می‌شود.
- اعتماد اجتماعی و داشتن ایمان، صداقت، باور در جامعه به همدیگر، باعث اهمیت یافتن دین‌داری در شهروندان می‌شود. ج. مهم‌ترین عوامل اقتصادی مؤثر در گرایش به دین‌داری عبارتند از:
 - تمایل به مصرف‌گرایی باعث دنیوی شدن و وابستگی فرد به معیارهای مادی زندگی (رفاه مادی) شده و از گرایش آن‌ها به رفاه معنوی و دین‌داری کاسته می‌شود.
 - محرومیت نسبی با ایجاد مقایسه و تطبیق و احساس بی‌عدالتی و تبعیض طبقاتی؛ بسترهای دین‌داری را کاهش می‌دهد.
 - محرومیت اقتصادی به دلیل کاهش درآمد، منابع مالی و افزایش استرس و ناامنی شغلی، به کاهش دین‌داری فردی منجر می‌شود.
 - با افزایش کیفیت زندگی و بهزیستی اجتماعی در شهروندان، به دلیل کاهش نگرانی شغلی، مالی و افزایش سلامت اجتماعی، میزان دین‌داری در افراد بیشتر می‌شود.
 - با افزایش پایگاه اجتماعی- اقتصادی، به خاطر ارتقای پایگاه طبقاتی، بهبود رفاه نسبی- مادی، میزان دین‌داری نیز افزایش می‌یابد.
- مهم‌ترین عوامل روانی مؤثر در گرایش به دین‌داری عبارتند از:
 - بیگانگی اجتماعی به مفهوم ناآرامی، بی‌معنایی، احساس آنومی و بی‌هویتی باعث طرد، انزوا و کاهش مشارکت دینی فرد در جامعه شده و میزان دین‌داری را کاهش می‌دهد.
 - با افزایش رضایت اجتماعی؛ تقویت آرامش روانی، کاهش دغدغه اجتماعی و تنش فکری، میزان دین‌داری افزایش می‌یابد.
 - هرچه احساس بی‌عدالتی در جامعه بیشتر، به همان میزان دین‌داری کاهش می‌یابد.
 - با افزایش احساس امنیت اجتماعی و کاهش جرائم اجتماعی و ترس از جرم، میزان دین‌داری نیز تقویت می‌شود.
- نتایج فوق نشان داد که دین‌داری امری چند سطحی و چندبعدی بوده و تحت تأثیر عوامل چندگانه اجتماعی، فرهنگی، روانی و اقتصادی است. درنهایت یافته‌های پژوهش حاصل از فرایند در مدل زیر ترسیم و طراحی شده است:

شکل ۱: عوامل مؤثر بر گرایش به دین‌داری (یافته‌های فراتحلیل)

فهرست منابع

- Abdi, Mojtaba (۲۰۰۹). Study of the Relationship Between the Consumption of Cultural Goods and the Level of Religiosity of Students, Master's Degree, University of Mazandaran. . [In Persian]
- Abdi, Mojtaba and Rezaei, Ahmad (۲۰۱۴). "Measuring the Level of Religiosity among Young Students", Strategic Studies of Sports and Youth, Volume ۱۳, Issue ۲۴. . [In Persian]
- Abolhasani Ebrahimabadi, Fezah (۲۰۱۷). Study of social factors related to types of religiosity among young people in Yazd, Master's thesis, Faculty of Social Sciences, Yazd University. . [In Persian]
- Ahmadi, Khodabakhsh (۲۰۰۶), Study of the relationship between religious observances and marital adjustment, Family Studies Quarterly, Issue ۵, pp. ۶۶-۵۵. [In Persian]
- Akhundi, Mohammad Bagher and Mahallatian Babaki, Maryam (۲۰۱۶). "A study of social factors affecting religious participation of students at Birjand University", Scientific Extension Quarterly of Cultural and Social Studies of Khorasan, Year ۱۰, No. ۴, pp. ۳۸-۷. [In Persian]
- Alikhah, Fardin (۲۰۰۴). Measuring Basic Concepts of Social Sciences, Volumes ۱ and ۲, Tehran: Arad Publishing. . [In Persian]
- Alipour, Fatima (1401). Analyzing the components of revolutionary education that is the foundation of civilization: Islamic research based on the analysis of the content of the declaration of the second step of the Islamic revolution, research in Islamic education and education, period 2. [In Persian]
- Alizadeh, Marjan and Aghababaei, Ehsan (۲۰۰۲). Study of Factors Affecting the Religiosity of Students at the University of Isfahan, Fourth National Conference on Interdisciplinary Research in Management and Humanities, Tehran, <https://civilica.com/doc/۱۵۰۸۹۹۹>. [In Persian]
- Arzhang, Ardavan; Mirfardi, Asghar (۲۰۱۴), Religious Identity and Social Factors Affecting It (Case Study of Yasuj Students), Culture in Salami University ۱۰/Fourth Year, Issue ۱. [In Persian]
- Azad-Eramaki, Taghi and Etemadifar, Seyed Mehdi (۲۰۱۰). "Family Base, Types of Religiosity and Quality of Religious Values in Iran", Youth, Culture and Society Research, Issue ۴. [In Persian]
- Azam-Azad, Mansoureh and Tavakoli, Behnaz (۲۰۱۲). "Individualism, Collectivism, and Religiosity", Cultural Studies and Communication, No. ۹. [In Persian]
- Azarbaijani, Masoud and Mousavi Asl, Seyed Mahdi (۲۰۱۵), Introduction to the Psychology of Religion, Tehran: Bozorg Mehr. [In Persian]
- Berger, Peter (۱۹۹۶). Irreligiousness: The Origin of Pluralism, translated by Lili Mostafavi, Nameh Farhang, No. ۲۴. [In Persian]

مقاله پژوهشی

Berger, Peter and Kellner, Bridget Berger and Hansfried (۲۰۰۲). *The Homeless Mind, Consciousness, and Modernization*, translated by Mohammad Savji, Tehran: Ney Publishing House. . [In Persian]

Berger, Peter and Luckman, Thomas (۲۰۰۷). *The Social Construction of Reality*, translated by Fariborz Mohammadi, Tehran: Elmi va Farhangi. . [In Persian]

Berow, Alan (۲۰۰۱). *The Culture of Social Sciences*, translated by Bagher Sarukhani, Tehran: Kayhan Publications. . [In Persian]

Durkheim, Emile (۲۰۰۲). *Social Division*, translated by Baqer Parham, Tehran; Markaz Publishing House. . [In Persian]

Durkheim, Emile (۲۰۰۴). *Basic Forms of Religious Life*, translated by Baqer Parham, Tehran; Markaz Publishing House. . [In Persian]

Esmaili, Hadi and Ashna, Hesamuddin (۲۰۱۳). "Cultural Religiosity; The Manifestation of Culture in Forms of Religiosity", *Radafat Farhang*, Volume ۶, Issue ۲۳, pp. ۷۶-۵۳. [In Persian]

Esmaili, Shabnam (۲۰۱۲). *Study of Factors Affecting Religiosity and Attitude to Religion in Female Students of Amol City*, Master's Thesis, Faculty of Humanities, Amol Institute of Higher Education. . [In Persian]

Faraji, Mehdi and Kazemi, Abbas (۲۰۰۹). "Investigating the status of religiosity in Iran with emphasis on survey data from the past three decades", *Quarterly Journal of Cultural Research*, Volume ۲, Number ۶. [In Persian]

Fathi, Mansour and Marvati, Nasrin and Marvati, Nader (۲۰۱۵). *Study of factors affecting the level of religiosity among ۱۵-۲۹ year old youth in Sanandaj city*, <https://civilica.com/doc/۷۲۲۳۵۷>. [In Persian]

Ganji, Mohammad (۲۰۰۴). *Explaining the Status of Religiosity of Students at the University of Isfahan*, Master's Thesis, Faculty of Humanities, University of Isfahan. . [In Persian]

Gharib, Javad (۲۰۱۱). *Study of Social Factors Affecting the Religiosity of Students at Azad University, Noshahr Branch*, Master's Degree, Islamic Azad University, Central Tehran Branch, Faculty of Social Sciences. . [In Persian]

Ghorbani; Alireza (۲۰۱۸), *Studying the relationship between religiosity and social capital among students of Golestan University*, *Quarterly Journal, Islam and Social Sciences* ۱۰, No. ۲۰. [In Persian]

Giddens, Anthony (1382) *Sociology*, translated by Manouchehr Sabouri, 7th edition, Tehran, Ney Publishing.. [In Persian]

Hamidi, Nafiseh and Faraji, Mehdi (۲۰۰۶). "Women's Lifestyle and Clothing in Tehran", *Quarterly Journal of Cultural Research*, Year ۱, Issue ۱. [In Persian]

Hamilton, Malcolm (۲۰۰۲). *Sociology of Religion*, translated by Mohsen Salasi, Tehran: Tebyan Publications. . [In Persian]

Heydaranjad, Alireza and Moghimi, Mahdi (1401). *Designing the Islamic-Iranian lifestyle model in line with the declaration of the second step of the Islamic Revolution*, *Soft Power Studies Quarterly*, Year 12, Number 1, pp. 281-304. [In Persian]

Ibn Khaldun, Abdolrahman (۲۰۰۹). *Introduction to Ibn Khaldun*, Translated by Mohammad Parvin Gonabadi, Tehran: Scientific and Cultural Publications. . [In Persian]

Jalali Moghadam, Masoud. (۱۹۹۰). *An Introduction to the Sociology of Religion*, Tehran: Markaz Publishing House. . [In Persian]

Janalizadeh Choubasti, Heydar and Mirzapouri, Jaber (۲۰۱۴). "Investigating the Effect of Metric and Dimensional Weighting of Religiosity on Measuring the Level of Religiosity", *Iranian Social Development Studies*, Volume ۶, Issue ۲, Serial Number ۲, pp. ۷-۲۳. [In Persian]

Javadi Amoli, Abdullah (۱۹۹۱). *Sharia in the Mirror of Knowledge*, Qom: Israa Publishing House. . [In Persian]

Kangerloo Haghighi, Bahareh (۲۰۱۱). *Studying the factors affecting the religious orientation of young people aged ۱۹-۲۰ who were studying in the academic year ۹۰-۱۳۸۹ at the undergraduate and master's levels*, Faculty of Social Sciences, Islamic Azad University, Central Tehran Branch, Faculty of Social Sciences. . [In Persian]

Karamollahi, Nemat (۲۰۱۳). "Investigating the religiosity status of youth in Qom", *Islam and Social Studies*, Volume ۱, Issue ۲ (Continuous ۲) - Consecutive Issue ۲, pp. ۱۶۲-۱۷۶. [In Persian]

Khodayari Fard; Ghobari Bonab, Bagher; Hejazi, Elaheh and Hashemi Goshnigani, Ramin (۲۰۱۱). "Interpersonal Relationships within the Family and Adolescent Religiosity: Presenting a Structural Model", *Psychology and Religion*, Year ۱۲, Issue ۳(Continued ۴۷). . [In Persian]

Khoshfar, Gholam Reza and Ilvari, Mahboobeh (۲۰۱۵). "Investigating Factors Affecting Religiosity (Case Study, Married Women Living in Gorgan City)", *Quarterly Journal of Social Sciences, Islamic Azad University, Shushtar Branch*, Year ۹, Issue ۱, Continuous (۲۸), pp. ۱۴۸-۱۲۱. [In Persian]

Khosravi, Salam (۲۰۱۰). Studying the Level of Religiosity of High School Students and Factors Affecting It in Paveh City Students, Master's Thesis, Payam Noor Center of Tehran, Payam Noor University of Tehran Province. . [In Persian]

Kohzadi, Gelareh (۲۰۱۳). Socioeconomic and cultural factors affecting the level of religiosity of young people (Case study: ۲۹-۲۵ year old youth in Ilam), Master's degree, Islamic Azad University, Central Tehran Branch, Faculty of Educational Sciences and Psychology. . [In Persian]

Kozer, Louis (۲۰۰۴). *Life and Thought of Sociological Greats*, Translated by Mohsen Salasi, Tehran: Scientific Publications. . [In Persian]

LoRESTANI, Azadeh; Qarabparast, Mohammad Reza and Malaeke, Seyyed Hasan (1401). Discourse analysis of the statement of the second step of the revolution: opportunities and threats facing the Islamic army according to the concept of the enemy, *Islamic Policy Quarterly*, Volume 10, Number 21, pp. 210-235.. [In Persian]

Mahdavi Keni, Mohammad Saeed (2007) *Religion and lifestyle*, Tehran, Imam Sadegh University Press.. [In Persian]

Mehdizadeh; Sharara and Zare Ghiyashabadi, Fatemeh (۲۰۱۳), Study of the level of religiosity and its role in the happiness of young people, *Social Studies and Research in Iran*/Volume ۲, Issue ۲, pp. ۴۳۸-۴۱۲. [In Persian]

Mirshah Jafari, Ebrahim and Taghizadeh, Mohsen (۲۰۱۶). "Analysis and prioritization of factors affecting students' religiosity,". [In Persian]

Mirzaei, Mehdi (۲۰۱۱). "Sociological study of the level of religiosity of students of Imam Ali (AS) Officers University using a native model", *Military Management*, Year ۱۱, Summer, Issue ۴۲. [In Persian]

Modiri, Fatemeh and Azadarmaki, Taghi (۲۰۱۳). "Gender and Religiosity", *Applied Sociology*, Volume ۲۴, Issue ۳, Serial Number ۳, pp. ۱۴۱-۱. [In Persian]

Mohammadi, Mehdi (۲۰۱۴). "Sociological Analysis of Students' Religiosity (Study of Students at Universities in Mazandaran Province)", PhD, Payam Noor University of Markaz, Faculty of Humanities. . [In Persian]

Mostafaei Dolatabad, Halimeh (۲۰۱۰). Sociological Study of Factors Affecting the Level of Religiosity of Students at Chamran University of Ahvaz, Master's Thesis, Faculty of Economics and Social Science, Shahid Chamran University of Ahvaz. . [In Persian]

Mousavi, Zahra; Mousavi, Rafi and Heydari, Hossein (۲۰۱۱). "Investigation of the level of adherence to religious rituals and behaviors and the factors affecting it: a case study of students in Zanjan", *Specialized Journal of Sociology*, Year ۱, Issue ۱, pp. ۱۷۳-۱۴۹. [In Persian]

Nasiri, Babak (۲۰۱۰). The level of religiosity of students at Ferdowsi University of Mashhad and its influencing factors, Master's thesis, Faculty of Humanities, Ferdowsi University of Mashhad. . [In Persian]

National Social Council (۲۰۱۷). National Survey of the Social, Cultural and Moral Status of Iranian Society, Country Report, National Projects Office of the Ministry of Culture and Islamic Guidance. . [In Persian]

Navidnia, Manijeh (۲۰۱۱), Factors affecting the religious commitment of young people (a case study of pre-university students in Garmsar city), *Iranian Journal of Sociological Studies*, Scientific-Research Year ۱, Issue ۲, pp. ۵۵-۶۹. [In Persian]

Nikkhah, Hedayatollah (۲۰۰۰). Measuring the religiosity of young people and the factors affecting it, Master's thesis, Faculty of Literature and Humanities, Shahid Beheshti University. . [In Persian]

مقاله پژوهشی

Noorbakhsh, Younes; Molaei, Mohammad Mehdi and Talebian, Hamed (۲۰۱۳). "The impact of various media on the religiosity of students at universities across the country", Management in Islamic University, Year ۲, Issue ۱, pp. ۴۷-۷۰. [In Persian]

Nowrouzi, Feyzollah and Farhadian, Saeed (۲۰۱۴). "Investigation of social and cultural factors affecting youth religiosity", Strategic Studies of Sports and Youth, Volume ۱۳, Issue ۲۳. [In Persian]

Nusrat Panah, Mohammad Sadiq; Moradi, Mohammad Hossein and Rashidi, Amir Hossein (2018). Analyzing the critical discourse of the statement of the second step of the Islamic revolution using the method of Norman Fairclough, Strategic Mobilization Studies Quarterly, year 22, number 83, pp. 40-65.. [In Persian]

Pahlavan, Manouchehr and Hyderabadadi, Abolghasem and Habib Pourgatabi, Leila (۲۰۱۵), Study of family and social factors affecting the level of religiosity of students at the Faculty of Dentistry of Babol University of Medical Sciences, First National Conference of Islamic Humanities, Qom, <https://civilica.com/doc/۴۲۹۳۱۵>. [In Persian]

Peterson et al. (۱۹۹۸). Reason and Religious Belief, translated by Ahmad Naraghi and Ebrahim Soltani, Tehran: Tarh No. . [In Persian]

Quarterly Journal of Epistemological Studies in Islamic University, ۶۸, pp. ۳۴۵-۳۵۸. [In Persian]

Rad, Firouz and Manbari, Raheleh (۲۰۰۹). "A Comparative Study of Some Psychological and Social Factors Related to the Level of Religiosity of Students", Sociological Studies, Volume ۲, No. ۲, Series ۲, pp. ۳۱-۵۱. [In Persian]

Rekabian, Rashid and Pourhasan, Nasser (2019). The requirements and implementation solutions of the statement of the second step of the Islamic Revolution with emphasis on the statements of the Supreme Leader (Madh Zala Al-Ali), Scientific Quarterly of Islamic Revolution Research, Volume 9, Number 4, Serial Number (35), pp. 89-110. [In Persian]

Rezadoost, Karim; Hosseinzadeh, Ali Hossein and Mostafaei Dolatabad, Halimeh (۲۰۱۱). "Sociological study of some factors affecting the level of religiosity (case study: students of Shahid Chamran University of Ahvaz)", Welfare and Social Development Planning, Volume ۴, Issue ۱۰, pp. ۳۸-۱. [In Persian]

Ritzer, George (۲۰۱۱). Contemporary Sociological Theory, translated by Mohsen Salasi, Tehran: Scientific Publications. . [In Persian]

Sanjarifar, Ali Asghar (۲۰۰۱). Investigating the role of social factors management on the religiosity of ۲۰ to ۳۰ year old youth in Kerman city, Journal of Modern Research in Entrepreneurship Management and Business Development, No. ۱, pp. ۳۴۷-۳۵۶. [In Persian]

Serajzadeh, Hossein (۲۰۰۴). Challenges of Religion and Modernity: Sociological Discussions on Religiosity and Secularization. Tehran: Tarh No. . [In Persian]

Serajzadeh, Hossein and Tavakoli, Mahnaz (۲۰۰۱). "Investigating the operational definition of religiosity in social research", Nameh Pahozhey, Year ۵, No. ۲۰ and ۲۱. [In Persian]

Shirmohammadi, Yousef (۲۰۱۲). Sociological Study of the Relationship Between Deprivation and Religiosity among Household Heads in Islamshahr City, Master's Degree, University of Tabriz, Faculty of Literature and Humanities. . [In Persian]

Shojai, Hassan and Farhadi, Sadegh and Shariatinejad, Rashid (۲۰۰۱). Investigating sociological factors affecting religiosity of villagers in Khuzestan province, ۹th National Conference on Sustainable Development in Educational Sciences and Psychology, Social and Cultural Studies, Tehran, <https://civilica.com/doc/۱۲۳۹۲۲۲>. [In Persian]

Shojaizand, Ali Reza (۲۰۰۱). Religion, Society and Secularization, Tehran: Markaz Publishing.

Taheri, Mohammad Reza and Jamalpour, Fatemeh (۲۰۱۶). Study of Social, Economic and Cultural Factors Affecting Religiosity in Fifth Grade Female Students in Masjed Soliman County, First International Conference on Modern Research in Educational Sciences, Psychology and Social Studies of Iran, Qom, <https://civilica.com/doc/۴۹۹۱۴۳>. [In Persian]

Tanhaei, Hossein (۲۰۱۱). Sociology of Religion in the Ancient East, Tehran: Bahman Borna.

Tavassoli, Gholam Abbas (۲۰۱۰). Sociological Theories, Tehran: Samt. . [In Persian]

Tavassoli, Gholam Abbas and Morshedi, Abolfazl (۲۰۰۶). "Investigation of the Level of Religiosity and Religious Attitudes of Students (Case Study: Amirkabir University of Technology)", Sociology of Iran, Year ۷, Issue ۴. [In Persian]

Turabi Kalate Ghazi, Ali (1400). Statement of the second step of the revolution; The strategic planning document of movement in the second stage of the Islamic Revolution, Scientific Quarterly of National Defense Strategic Management Studies, Year 5, Number 17, pp. 71-100. [In Persian]

Veblen, Torsten (1383) The Theory of Ten Asa Class, translated by Ershad Farhang, Tehran, Nei Publishing Hous. [In Persian]

Wah, Joachim (۲۰۰۸). Sociology of Religion, translated by Jamshid Azadegan, Tehran: Samt.

Willem, Jean-Paul (۲۰۰۷). Sociology of Religions, translated by Abdolrahim Gawahi, Tehran: Alam. . [In Persian]

Yousefzadeh, Hassan (۲۰۰۹). A Study of the Evolution of Peter Berger's Views on Religion and Secularization, Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute Publications. . [In Persian]

Zare, Saeed (۲۰۱۲). Study of the level and types of religiosity of university students in Qom, PhD in Sociology, Allameh Tabatabaei University, Faculty of Social Sciences. . [In Persian]

Zolfaghari, Abolfazl (۲۰۰۹). "The Relationship Between the Level of Religiosity (Religious Commitment) and the Type of Religiosity", Social Sciences Quarterly, No. ۴۹, pp. ۶۷-۱۰۳ . [In Persian]

Zuckerman, Phil (۲۰۰۵). An Introduction to the Sociology of Religion, translated by Khashayar Deyhemi, Tehran: Ney Publishing House. [In Persian]